

הסיוע של יהודי תוניסיה ליהודי לוב בתקופת מלחמת העולם השנייה ובהפעלה הבלתי לגאלית

יעקב חג'ג'ג'ג'ג' / מנהל המכון ללימודים ולמחקר יהודי לוב

במשך דורות היה קשר הדוק בין יהודי לוב לבין יהודי תוניסיה בכלל וליהודי ג'רבה ודרום תוניסיה בפרט. בתחומים רבים ישנה קירבה רבה ולפעמים אף זהות בין שני קיבוצי היהודים בשתי ארצות אלו. קירבה וזהות, הבאים לידי ביטוי: בחלקים ניכרים בשפה היהודית-ערבית, בפולקלור, בשירה, בפתגמים, באמונה העממית, בתפילות ובפיוטים, במנהגים, במסורת, במאכלים וכו'. דוגמא מעניינת היא "הבסיסה" (טכס, שנערך בערב ראש חודש ניסן, לציון קביעת המשכן והמציאת כל ראשית והתחלה), אשר אינה משותפת לכל יהודי תוניסיה, ודווקא משותפת ליהודי ג'רבה ודרום תוניסיה ולכל יהודי לוב.

עוד בתקופה קדומה, בעת טלטלה, צוקה ורדיפות יהודי שתי הארצות מצאו מקלט אצל אחיהם מהארץ השכנה. למשל, במהומות בתוניס בשנת 1756 שבהן נרדפו יהודים, רבים מהם נמלטו ללוב ומצאו בה מקלט, לחילופין כאשר היו מהומות בלוב בשלהי המאה ה-19 יהודים מצאו מחסה אצל יהודי תוניסיה. במשך השנים הייתה הגירה של יהודים בין שתי הארצות, אשר נבעו מטעמי נוחות, קשרי מסחר, קשרי תרבות ודת, בעיקר כאשר רבנים מג'רבה שרתו בקודש כרבנים בקהילות ערי השדה של טריפוליטניה. הגירה המוצאת את ביטוייה ברבים משמות המשפחה המשותפים בשתי הארצות, או בשמות משפחה ייחודיים, כמו משפחת טרבליס הענפה בתוניסיה, שיש להניח שמקורה בטרבלס (טריפולי), ומאידך משפחת ג'רבי בלוב, שסביר בהחלט, שמקורה בג'רבה. היו גם ביקורים הדדיים - ביקורי קרובים, תיירות, השתטחות על קברי צדיקים (כמו קברו של ר' חי טייב בתוניסיה), השתתפות בהילולה בבית-הכנסת לגריבה בג'רבה ולחילופין בבית-הכנסת בושאייף בלוב וכו'. הגירות וביקורים, שהניבו גם קשרי משפחה רבים בין יהודי שתי הארצות, שהעמיקו את הקירבה ביניהם וההשפעה ההדדית.

האימרה: "ישראל ערבין זה לזה", באה לידי ביטוי בכל עוצמתה בסיוע של יהודי תוניסיה ליהודי לוב בתקופת מלחמת העולם השנייה ובתקופת ההעפלה הבלתי-לגאלית מלוב דרך תוניסיה.

הווי ידוע, איטליה שלטה בלוב, החל משנת 1911 ועם הצטרפותה למדינות הציר בשנת 1936 בהשפעתו של היטלר החיל מוסוליני בשנת 1938 את "חוקי הגזע" על יהודי לוב. עם הצטרפות איטליה למלחמת העולם השנייה ביוני 1940 החליטו האיטלקים לרכז כל היהודים בעלי הנתינות הזרה במחנות הסגר בתאג'ורה, בבאואת אל-חסון ובמדבר ליד הון. ובתחילת שנת 1942 החליטו להעבירם מלוב: כ- 870 יהודים בעלי נתינות בריטית הועברו לאיטליה, בתחילה למחנות הסגר, ולאחר תפיסת השלטון בידי גרמניה, נלקחו למחנות כפייה בקווי החזית, ולאחר מכן, בשלהי 1943 העבירו אותם הגרמנים למחנות הריכוז בברגן-בלזן ובאינסברוק-רייכנאו; לעומתם, כ- 1,600 יהודים בעלי נתינות צרפתית הועברו לתוניסיה, בעצם הופקרו על הגבול התוניסאי, בלא שהתאפשר להם לקחת שום רכוש, והם היו צריכים להסתדר בעצמם. פה בא לידי ביטוי אותו סיוע נרחב לכל אותם כ- 1,600 יהודים שגורשו לתוניסיה ולעוד כ- 400 יהודים, שנמלטו מלוב, עוד קודם לכן, על מנת למצוא מקלט בתוניסיה (סה"כ כ- 2,000 יהודים).

הגולים מלוב התקבלו ע"י יהודי תוניסיה בזרועות פתוחות, חלקם נקלטו בקרב הקהילות היהודיות בערים הגדולות כמו תוניס וגאבס, וחיו בהן כיתר היהודים תחת שלטון וישי. חלקם שוכנו במחנות הסגר, במחנה צריפים במארס ובמחנה 7 ק"מ מהעיר ספאקס, שיהודי הקהילה היהודית בספאקס אימצה אותם, דאגה לספק להם מזון וביגוד ושלחה להם רופא לטיפול בחולים. בנובמבר 1942 למחרת "מבצע לפיד" (נחיתת "בנות הברית" למרוקו ולאג'יריה, לשחרור צפון אפריקה מידי הגרמנים והאיטלקים, במקביל למערכה באל-עלמיין, בתנועת מלקחיים), כאשר תוניסיה הייתה נתונה למעשה לכיבוש גרמני ישיר, גורל הגולים היהודים מלוב היה כגורלם של יהודי תוניסיה. הם היו נתונים לרדיפות ופיקוח ורבים מהם נלקחו לעבודות כפייה למען המאמץ המלחמתי הגרמני, ומהם נמנו גם על היהודים, שנפצעו או נהרגו בהפצצות בנות הברית על תוניסיה (סה"כ נספו בתוניסיה כ- 50 יהודים מלוב, במהלך כל המלחמה). זאת עד שחרורה של תוניסיה במאי 1943 ע"י בנות הברית, והתאפשר ליהודי לוב לחזור לביתם. אולם השיבה ללוב הייתה איטית יחסית והייתה מותנית במצב הביטחוני ובאמצעי התחבורה. תוך מספר שבועות, חזרו ללוב כאלף יהודים, כ- 400 יהודים מקירינאיקה, בשל העדר אמצעי תחבורה הועברו לעיר תוניס ושוכנו בקרב הקהילה המקומית, שדאגה לצרכיהם עד שובם ללוב. יתר 600

היהודים התפזרו בקהילות היהודיות השונות ברחבי תוניסיה ושוב טיפין-טיפין ללוב, כאשר האחרונים שבהם חזרו לבתיהם עד מרץ-אפריל 1945.

סיוע נוסף, רב חשיבות, של יהודי תוניסיה ליהודי לוב, כאמור היה בהעפלה הבלתי-לגאלית מלוב דרך תוניסיה. בשל מדיניותם של הבריטים, שמנעו יהודים לעלות לארץ באופן חופשי, במשך כל שלטונם בלוב (עד מתן ההיתר לעלייה הגדולה בראשית 1949 נאלצו יהודים רבים מלוב, ובעיקר צעירים בוגרי תנועות הנוער הציוניות, להעפיל לארץ-ישראל בהעפלה בלתי לגאלית. העפלה אשר הלכה והתעצמה במיוחד לאחר פרעות 1945 בטרופוליטניה, שבהן נרצחו 133 יהודים ונפצעו מאות. העפלה הרואית של כ-3,500 מעפילים המהווים כ-10% מכלל יהודי לוב (תופעה מרנינה, שבכמותה היחסית אין לה אח ורע בכל הפזורה היהודית). העפלה אשר הייתה כפולה, הן ביציאה מלוב והן בכניסה לארץ-ישראל, שבשתייהן שלטו הבריטים. אחת הדרכים להעפלה זו היתה דרך תוניסיה, ופה בא לידי ביטוי אותו סיוע נרחב של יהודי תוניסיה למאות המעפילים הצעירים מלוב. ש"גנבו" הגבול בחשאיות ע"י מבריחים בהיותם לבושים כערבים, הגיעו לתוניסיה תשושים, רעבים ובמקרים רבים חסרי-כל. בהיוודע ליהודי תוניסיה על העפלה זו, התנדבו רבים לסייע לאחיהם מלוב, דאגו לביטחונם, לאכסונם ולתזונתם במשך כל שהותם בתוניסיה, והסדירו את מעברם בעיקר למרסיי בצרפת, לידי המוסד לעלייה ב' להעלאתם ארצה. יהודי תוניסיה ניצלו גם את קשריהם עם הממשל הצרפתי, בשחרור אותם מעפילים, שנעצרו ע"י משמרות הגבול, דאגו לצרכיהם ושילחו אותם מייד מחוץ לתוניסיה.

עם התגברות העפלה זו דרך תוניסיה ושהייתם של המעפילים בתוניסיה התארכה עד להעברתם לצרפת, הוקמו וועדות של פעילים יהודים מקומיים, אשר גייסו כספים ודאגו לכל צרכיהם של מאות המעפילים. חלק מהמעפילים, שפינויים התעכב צורפו לפעילות בתנועה הציונית כהכנה לגיוסם בתוניס - "תורה ועבודה" וחלקם עבר אמונים בנשק ע"י שליחי ההגנה במקום לכוחות המגן בארץ.

בהזדמנות זו, יש לציין מספר אישים, אשר נמנו על הפעילים המרכזיים בתוניסיה בסיועם למעפילים מלוב: **מוריס זינה** מספאקס, **חואתו בוכריץ וחואתו פננש** מבנגרדן, **טיטו ברבי, רחמים סרוסי ויוסף מדר** מגאבס, **שירז מאטו, יוסף כהן ומשה ישי** מתוניס. ובמיוחד את **ויקטור בראמלי**, שאפשר להגדירו כפעיל ב-ה הידיעה והסיוע שלו למעפילים מלוב לא יסולא מפז, ומן הראוי לסיים מאמר קצר זה בקטע מזיכרונותיו של בראמלי, אשר מבטאים את גודל השעה וגודל המעשה:

"לפתע הבחנתי בשלושה בחורים, שהכרת היו מרופטים, פניהם היו עייפים ועיניהם פניהם ענתה בהם שאינם מבני המקום: בגדיהם נפוחות ואדומות מנדודי שינה ובקושי הם שרכו את רגליהם [...] חוש פנימי אלצני להתקרב אליהם על מנת לקשור אתם שיחה ולהכירם. והנה שמעתי ששוחחו ביניהם בשפה עברית, אך ביטוי ה'ר' הטרופוליטני האופייני גילה לי את מוצאם; הרי לפני בחורים הזקוקים ודאי לעזרה, ומיד קשרתי אתם שיחה חרישית שבה גילו לי שהגיעו לכאן בדרך המדבר ובצורה בלתי לגאלית ופניהם מועדות למרסיל, מקום ריכוז העלייה לארץ, ספרו לי שהם אחד עשר איש, ביניהם שתי צעירות. חבריהם הסתתרו בגן ציבורי ואותם שלחו לגשש בעיר ולמצוא קשר עם מי שהוא מטובי העדה שיעמוד לימינם ויסעדם להמשיך את דרכם הלאה [...] אני הרגעתים באומרי: נפלתם בידיים נאמנות! ביתי פתוח לפניכם לרוחה וכל מחסורכם עלי.

מסרתי להם את כתובת ביתי, ובקשתים להיכנס שם ולחכות לי יחד עם חבריהם עד שאחזור. מיד טלפנתי לאשתי והודעתי לה מה לעשות. ואכן, בבואי הביתה, מצאתי את כולם רחוצים ומסורקים, מסובים לשלחן שערכה לכבודם רעייתי ועליו מכל טוב.

תוך כדי סעודה סיכמנו כמה עניינים חשובים. הוחלט, ראשית כל, שביתי יהיה מקום ריכוז להם ולכל המעפילים שיבואו אחריהם מטרופולי. דאגתי למקום לינה בשבילם ולכלכלתם עד היום שבו יוכלו להמשיך דרכם למרסיל. בקשתי מהם לבל ינסו לעבור בדרך לא חוקית למרסיל, כי אני אדאג להוציא להם דרכונים ולא יסבלו עוד כדרך שסבלו עד הגיעם הנה. יכולתי להבטיח להם זאת בהסתמך על קשרי המצוינים עם אנשי הרשות ואפילו עם הביי, מושל תוניס בעצמו. [...].

למחרת נודע לי על קבוצה שנייה שהגיעה, וגם אותם צירפתי לראשונים. אותו יום טלפן אלי שותפי מבנגרדאן, העיר שעל הגבול הלובי תוניסאי, שמשטרת הגבול הצרפתית עצרה עשרות בחורים ובחורות מהמעפילים מטרופולי, ובקשני למצוא דרך לשחררם. הבטחתי לו לעשות כל אשר ביכולתי. ובינתיים

